

ERON AN'ANAVIY MUSIQASIDAGI ASOSIY CHOLG'U ASBOBLARI VA ULARNING DASTGOH TIZIMIDAGI O'RNI

J.Raximov

Musiqashunos

Annotatsiya: Ushbu ilmiy-nazariy maqola Eron an'anaviy musiqasining poydevorini tashkil etuvchi asosiy cholg'u asboblari — Tor, Setor, Santur, Kamonche va Tombakning musiqiy-nazariy hamda ijrochilik xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlanadi. Tadqiqotda mazkur cholg'ularning dastgoh tizimidagi o'rni, mikrotonal (koron va sori) intervallarni aks ettirish imkoniyatlari hamda akustik-tembral tabiati atroflicha o'rganilgan.

Shuningdek, cholg'ularning morfologik tuzilishi va falsafiy-estetik mohiyati qiyosiy tasniflar orqali yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Eron an'anaviy musiqasi, Dastgoh, Radif, Tor, Setor, Santur, Kamanche, Tombak, mikrotonallik, tembr, musiqiy akustika.

Eron an'anaviy musiqasi Yaqin va O'rta Sharq sivilizatsiyasining eng boy, murakkab va falsafiy ahamiyatga ega san'at turlaridan biridir. Sharq xalqlari musiqasidagi umumiy "maqom" tushunchasi Eronda o'ziga xos shaklda rivojlanib, dastgoh tizimini hosil qilgan. Eron musiqasining markaziy poydevori bo'lmish dastgoh tizimidagi mikrotonal (koron va sori) intervallarni hamda nozik ruhiy kechinmalarni tinglovchiga yetkazib berishda an'anaviy cholg'u asboblarning o'rni beqiyosdir.

Ushbu ilmiy maqolada Eron an'anaviy musiqasining ustunlari hisoblangan beshta asosiy cholg'u — Tor, Setor, Santur, Kamanche va Tombakning akustik xususiyatlari, hamda dastgoh ijrochiligidagi o'rni atroflicha tahlil qilinadi.

1. Torli-chertma cholg'ular;

Tor — Dastgoh tizimining yetakchi cholg'usi

Tuzilishi va ijro etish texnikasi: Eron klassik musiqasining “qiroli” hisoblangan ushbu cholg'u qo'sh kosali hisoblanib, u tut yog'ochidan o'yib yasaladi va usti yupqa qo'y yoki mol yuragi pardasi bilan qoplanadi. Tor oltita torga ega bo'lib mizrob yordamida chalinadi.

Akustik va estetik xususiyati: Torning tovushi yorqin, kuchli, jarangdor va tembr jihatidan juda boy. Dastgohlardagi eng murakkab va tez dinamikli gushalarni ijro etishda, shuningdek, virtuozi improvizatsiyalarda asosiy yetakchi va yetaklovchi cholg'u sanaladi.

Setor

Konstruktsiyasi va ijro uslubi: Nomidan “uch tor” degan ma'noni anglatsada (forscha se — uch) XIX asr boshlarida mashhur musiqachi Mushtaq Ali Shoh tomonidan unga to'rtinchi tor qo'shilgan. Tanasining shakli noksimon, kichik va yengil bo'lib, tut yoki yong'oq yog'ochidan yasaladi. To'rtinchi tor “Mushtaq tori” deb ataladi. Setor mizrobsiz, to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatkich barmog'ining tirnog'i bilan chalinadi.

Falsafiy va tembral mohiyati: Setor tovushi juda nozik hamda kamtarona akustikaga ega. Tasavvufiy majlislarda, xilvatda, yakka ijro hamda ruhiy meditatsiya uchun eng ko'p qo'llanilgan musiqiy vositadir.

2. Zarbli-torli va Kamonli Cholg'ular;

Santur

Tuzilishi va torlar konfiguratsiyasi: Trapetsiya shaklidagi yog‘och qutidan iborat bo‘lgan urma-torli xordofon. Sharq trapetsoid santurlarining eng qadimiy va mukammal vakillaridan biridir. Odatda 72 ta po‘lat va bronza torlarga ega. Torlar 4 tadan guruhlanib, 18 ta xarraklar ustidan o‘tadi. Mizrob deb ataladigan juda yengil va egiluvchan ikki dona yog‘och tayoqchalar bilan chalinadi.

Akustik xarakteri: Santurning akustik rezonansi juda yuqori, kristalldan aniq va doimiy aks-sado beruvchi jarangdor tovushga ega. Bu cholg‘u dastgohlar ijrosida keng ishlatiladi.

Kamanche

Tuzilishi va ijro etish uslubi: Eron an‘anaviy musiqasining asosiy kamonli cholg‘usi hisoblanib, dumaloq kosa shaklidagi korpusi yong‘oq yoki tutdan yasilib, yuzi baliq yoki jayron terisi bilan qoplanadi. Pastki qismida asbobni ushlab turuvchi temir shpilkasi bor. Cholg‘u 4 ta metal torga ega. Kamon ot qilidan tayyorlanadi. Ijrochi instrumentni tizzasida ushlab, chap qo‘li bilan cholg‘uning o‘zini burash orqali pozitsiyalarni o‘zgartiradi.

Akustik imkoniyatlari: Kamanche inson ovozigacha (xususan, Avoz xonandaligiga) eng yaqin, dardli va nolasi kuchli bo‘lgan tembrga ega. U glissando va mikrotonal bezaklarni o‘ta aniqlik bilan yetkazib beradi.

3. Urma zarbli cholg‘ular;

Tombak. Eron klassik musiqasidagi birinchi raqamli zarbli cholg‘u tombak hisoblanadi. Bir bo‘lak yong‘oq yoki tut yog‘ochidan o‘yilgan kosa-poyali bo‘lib, ustki qismi qo‘y yoki tuya terisi bilan qoplanadi.

Ritmik texnikasi va poliritmiya: Tombakda faqat kaft bilan emas, balki har bir barmoqning bo‘g‘ini, tirnoqlar, sirpanish (glissando) va barmoqlarni qisirlatish texnikalari juda murakkab poliritmik usullarni hosil qilish uchun ishlatiladi.

4. Eron An'anaviy Cholg'ularining Qiyosiy Tasnifi

A

Tor	Zarbli- chertma torli	Tut yog'ochi, membranali kosa	Tantanali, yorqin, virtuoz va dinamik
Setor	Chertma torli	Tut/Yong'oq,	Kamtarona, nozik, tasavvufiy
Santur	Urma-torli	Yong'oq, metal simlar	Kristall kabi, jarangdor va rezonansli
Kamanche	Kamonli torli	Yong'oq, terili kosa	Inson ovozigacha yaqin, nolasimon
Tombak	Zarbli	Yong'oq, teri	Murakkab poliritmik

Eron an'anaviy musiqasidagi cholg'u asboblari shunchaki tovush chiqarish vositasi bo'lib qolmay, dastgoh tizimining murakkab modal tuzilishi va falsafiy mazmunini namoyon etuvchi vositadir. Tor va santurning yorqin dinamikasi, setor va kamanchening ruhiy tembri hamda tombakning ko'p qatlamli poliritmiyasi birgalikda Sharq musiqiy tafakkurining noyob va mukammal dunyosini aks ettiradi.

Ushbu instrumentlar sintezi Eron klassik musiqasining milliy o'zligini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati;

1. I.Rajabov. Maqomlar, Toshkent 2006
2. I.Rajabov. Maqomlar, Toshkent 2006
3. В.Виноградов. Классические традиции иранской музыки. Москва 1982.
4. I.Ganiyeva. Sharq xalqlari musiqa tarixi. Toshkent 2021
5. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
6. Музыка песков: на чем играют в Иране? | Вестник Кавказа
7. Категория:Иранские музыкальные инструменты — Википедия
8. Fors musiqasi - Vikipediya